

ISSN: 2181-1040
DOI: 10.26739/2181-1040
tadqiqot.uz/renaissance

JCAR

**JOURNAL OF CENTRAL
ASIAN RENAISSANCE**

**VOLUME 5 |
ISSUE 3**

2024

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 5, СОН 3

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
ТОМ 5, НОМЕР 3

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE
VOLUME 5, ISSUE 3

Бош муҳаррир:

МАДАЕВА ШАҲНОЗА ОМОНУЛЛАЕВНА

фалсафа фанлари доктори, профессор
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:

ЮСУПОВА ДИЛДОРА ДИЛШАТОВНА

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент Мирзо
Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

Бош муҳаррир ўринбосари:

ХОЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD),
Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕСАНСИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ВА ИЖТИМОИЙ-ФАЛСАФИЙ ЖУРНАЛИ ТАҲРИРИЯТ АЪЗОЛАРИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ўзбекистон Миллий университети ректори,
профессор (Ўзбекистон)

ҲАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Ўзбекистон Фанлар академияси, Ўзбекистон Бадий
академияси академиги, санъатшунослик фанлари
доктори, профессор (Ўзбекистон)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

Индиана университети ЕвроОсиё тадқиқотлари
маркази профессори, тарих фанлари доктори (АҚШ)

ЖЎРАЕВ НАРЗУЛЛА ҚОСИМОВИЧ

ISFT professori, siyosiy fanlar doktori (O'zbekiston)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
қошидаги "Фалсафа" илмий марказ раҳбари,
фалсафа фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

ИСЛОМОВ ЗОҲИДЖОН МАҲМУДОВИЧ

Ўзбекистон Халқаро ислом академияси илмий
ва инновация ишлари бўйича проректори,
филология фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

КЛЭР РООСИЕН

Йел университети Славян тиллари ва адабиётлари
кафедраси PhD доктори (АҚШ)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

Сан Пабло номидаги CEU университети
профессори (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ҲАКИМОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги
Ўзбекистон Миллий университети
халқаро ишлар бўйича проректори,
филология фанлари доктори,
профессор (Ўзбекистон)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

Хофстра университети профессори,
тарих фанлари доктори (АҚШ)

ГАБИТОВ ТУРСУН ҲАФИЗОВИЧ

Ал Форобий номидаги Қозоғистон Миллий университети
профессори, фалсафа фанлари доктори (Қозоғистон)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХЎЖАМҚУЛОВНА

Анджон давлат университети "Фалсафа" кафедраси
мудир, фалсафа фанлари доктори, профессор. (Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

Наманган муҳандислик-технология институти профессор,
фалсафа фанлари доктори (Ўзбекистон)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навоий давлат педагогика институти
фалсафа фанлари доктори, профессор (Ўзбекистон)

ИНАКОВ КОМИЛЖОН ҚОДИРЖОНОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети доценти, педагогика фанлари бўйича
фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛХОМОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доценти, фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

ДЖЎРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
доц.в.б., фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

Наманган давлат университети доценти, социология
фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) (Ўзбекистон)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
фалсафа фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD)
(Ўзбекистон)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий университети
PhD докторанти (Ўзбекистон)

Дизайн-саҳифаловчи: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Главный редактор:

МАДАЕВА ШАХНОЗА АМАНУЛЛАЕВНА

доктор философских наук, профессор

Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Заместитель главного редактора:

ЮСУПОВА ДИЛЬДОРА ДИЛЬШАТОВНА

доктор философии (PhD), по философским наукам, доцент
Национального университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека

Заместитель главного редактора:

ХОДЖИЕВ ТУНИС НУРКОСИМОВИЧ

доктор философских наук (PhD), Национальный
университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека

ЧЛЕНЫ РЕДКОЛЛЕГИИ НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКОГО И СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКОГО ЖУРНАЛА РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

МАДЖИДОВ ИНОМ УРУШЕВИЧ

Ректор Национального университета Узбекистана,
профессор (Узбекистан)

ХАКИМОВ АКБАР АБДУЛЛАЕВИЧ

Академия наук Узбекистана,
академик Академии художеств Узбекистана,
доктор искусствоведения, профессор (Узбекистан)

МАРИАННА КАМП РУТЦ

профессор Центра Евразийских исследований
Университета Индианы, доктор исторических наук (США)

ДЖУРАЕВ НАРЗУЛЛА КАСИМОВИЧ

Профессор ISFT института,
доктор политических наук (Узбекистан)

МАХМУДОВА ГУЛИ ТИЛАБОВНА

руководитель Научного центра «Философия» при
Национальном Университете Узбекистана имени Мирзо
Улугбека, доктор философских наук, профессор (Узбекистан)

ИСЛОМОВ ЗОХИДЖОН МАХМУДОВИЧ

проректор по научным исследованиям и инновациям
Международной исламской академии Узбекистана,
доктор филологических наук, профессор (Узбекистан)

КЛЭР РООСИЕН

PhD доктор кафедры
Славянских языков и литературы
Йельского университета (США)

АНТонио АЛОНСО МАРКОС

профессор Университета
CEU имени Сан Пабло (Испания)

ШИРИНОВА РАИМА ХАКИМОВНА

проректор по международным связям
Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор филологических наук,
профессор (Узбекистан)

КАРИМОВ ЭЛЁР ЭРИКОВИЧ

профессор Университета Хофстра,
доктор исторических наук (США)

ГАБИТОВ ТУРСУН ХАФИЗОВИЧ

профессор кафедры религиоведения и культурологии
Казахского Национального Университета имени Аль-Фараби,
доктор философских наук (Казахстан)

ЮЛДАШЕВА ФАРИДА ХОДЖАМКУЛОВНА

заведующая кафедрой «Философия» Андижанского
государственного университета, кандидат
философских наук, профессор. (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ АБДИРАШИД МАМАСИДИКОВИЧ

профессор Наманганского инженерно-технологического
института, доктор философских наук (Узбекистан)

САФАРОВА НИГОРА ОЛИМОВНА

Навоийского государственного педагогического института,
доктор философских наук, профессор (Узбекистан)

ИНАКОВ КАМИЛЖОН КАДЫРЖАНОВИЧ

доцент Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философии (PhD)
по педагогическим наукам (Узбекистан)

ТОШОВ ХУРШИД ИЛХОМОВИЧ

доцент Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философии
по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

ДЖУРАЕВА НИГОРА АВАЗОВНА

и.о. доцент Национального Университета Узбекистана
имени Мирзо Улугбека, доктор философии
по философским наукам (PhD) (Узбекистан)

МИРЗАХМЕДОВ ХУРШИД АБДИРАШИДОВИЧ

доцент Наманганского государственного университета, доктора
философии (PhD) по социологическим наукам (Узбекистан)

ШУКУРОВ АКМАЛ ШАРОФОВИЧ

Национального Университета Узбекистана имени Мирзо
Улугбека, доктор философии по философским наукам (PhD)
(Узбекистан)

РЎЗИБОВЕВ ДОСТОНБЕК ДИЛМУРОД ЎҒЛИ

докторант кафедры Философии и логики Национального
Университета Узбекистана имени Мирзо Улугбека (Узбекистан)

Дизайн-верстка: Хуршид Мирзахмедов

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Tadqiqot город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Chief Editor:

MADAEVA SHAKHNOZA AMANULLAEVNA

Doctor of Philosophical Sciences (DSc), Professor

The National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Deputy Chief Editor:

YUSUPOVA DILDORA DILSHATOVNA

Doctor of Philosophy (PhD), in Philosophical Sciences,
Docent of National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

Deputy Chief Editor:

KHODZHIEV TUNIS NURKOSIMOVICH

Doctor of Philosophy (PhD), National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek

MEMBERS OF THE EDITORIAL BOARD OF THE SCIENTIFIC-THEORETICAL AND SOCIO-PHILOSOPHICAL JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

MADJIDOV INOM URUSHEVICH

Rector NUUZ, Professor (Uzbekistan)

KHAKIMOV AKBAR ABDULLAEVICH

Academy of Sciences of Uzbekistan,
Academician of the Academy of
Arts of Uzbekistan, Doctor of
Art History, Professor (Uzbekistan)

MARIANNE KAMP RUTZ

Professor of the Center for Eurasian Studies
at Indiana University, Doctor of History (USA)

DJURAEV NARZULLA KASIMOVICH

Professor of the ISFT Institute,
Doctor of Political Sciences (Uzbekistan).

MAKHMUDOVA GULI TILABOVNA

Head of the Scientific Center "Philosophy"
at the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, Doctor of
Philosophical Sciences, Professor (Uzbekistan)

ISLAMOV ZOHIDJON MAKHMUDOVICH

Vice-Rector for Research and Innovation of the
International Islamic Academy of Uzbekistan,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

CLAIRE ROOSIEN

Department of Slavic Languages and Literature
of the Yale University, PhD (USA)

ANTONIO ALONSO MARCOS

Professor of the University of CEU
named after San Pablo (Spain)

SHIRINOVA RAIMA KHAKIMOVNA

Vice-Rector for International Affairs of the National
University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philological Sciences, Professor (Uzbekistan)

KARIMOV ELYOR ERIKOVICH

Professor of the Hofstra University,
Doctor of Historical Sciences (USA)

GABITOV TURSUN KHAFIZOVICH

Professor of the Al-Farabi Kazakh National University,
Doctor of Philosophical Sciences (Kazakhstan)

YULDASHEVA FARIDA KHOJAMKULOVNA

the head of the "Philosophy" department of Andijan
State University, DCs, professor. (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV ABDIRASHID MAMASIDIKOVICH

Professor of the Namangan Institute of Engineering
and Technology, Doctor of Philosophical Sciences (Uzbekistan)

SAFAROVA NIGORA OLIMOVNA

the Nava'i State Pedagogical Institute, Doctor
of Philosophical Sciences, Professor (Uzbekistan)

INAKOV KOMILJON KODIRJONOVICH

Associate Professor of the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophy (PhD) (Uzbekistan)

TOSHOV KHURSHID ILKHOMOVICH

Associate Professor of the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek,
Doctor of Philosophy (PhD) (Uzbekistan)

JURAEVA NIGORA AVAZOVNA

Associate Professor of the National University
of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek, (PhD) (Uzbekistan)

MIRZAKHMEDOV KHURSHID ABDIRASHIDOVICH

Associate Professor of Namangan State University,
Doctor of Philosophy (PhD) on
Sociological Sciences (Uzbekistan)

SHUKUROV AKMAL SHAROFVICH

The National University of Uzbekistan named
after Mirzo Ulugbek, PhD (Uzbekistan)

RO'ZIBOEV DOSTONBEK DILMUROD O'G'LI

doctoral student of the National University of Uzbekistan
named after Mirzo Ulugbek, (Uzbekistan)

Design-pagemaker: Khurshid Mirzakhmedov

КОНТАКТ РЕДАКЦИЙ ЖУРНАЛОВ. WWW.TADQIQOT.UZ

ООО Тадқиқот город Ташкент,
улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000

EDITORIAL STAFF OF THE JOURNALS OF WWW.TADQIQOT.UZ

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,
Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

МУНДАРИЖА | СОДЕРЖАНИЕ | CONTENT

1. Hamid Sulaymon, Erkinov Aftondil Sadirxonovich NAVOIY ASARLARINING MANBA'LARI VA NASHRI HAQIDA.....	7
2. Yusupova Dildora Dilshatovna ISLOM MODERNIZMINING TARIXIY-FALSAFIY TAHLILI.....	27
3. Djurayev Avaz Ahmedjanovich, Zakirov Shakir Mamajanovich AJDODLAR DONOLIGI: ZAMONAVIY DUNYODA KONFUTSIY MEROSI.....	35
4. Lalixon Muxamedjanova GLOBALLASHUV JARAYONIDA ZAMONAVIY AXLOQIY MUAMMOLARNING RIVOJLANISH TENDENSIYALARI.....	43
5. Ro'ziboyev Dostonbek Dilmurod o'g'li XX ASRNING IKKINCHI YARMIDAGI G'ARB ORIENTALIZMI INQIROZINING FALSAFIY TAHLILI.....	49
6. Xudjaqulova Feruza Raxmatovna JAMIYATNING MAFKURAVIY HAYOTI, UNING TARKIBIY TUZILISHI VA NAMOYON BO'LISH XUSUSIYATLARI.....	58
7. Berdimuratova Lazzat Duysenovna QIZILQUM HUDUDIDAGI GIDRONIMLAR VA ANTROPOGIDRONIMLARNING ETIMOLOGIK TAHLILI.....	66
8. Normo'minova Nasiba Dilshod qizi BASHORAT TUSHUNCHASINING FALSAFIY TALQINI.....	76
9. Kobilova Makhfuza Sherali kizi ANALYSIS OF LEXICAL-SYNTACTIC AND SYNTACTIC STYLISTIC MEANS OF LANGUAGE.....	83

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ
ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ
JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

ISSN: 2181-1040
www.tadqiqot.uz

Ro‘ziboyev Dostonbek Dilmurod o‘g‘li

Mirzo Ulug‘bek nomidagi O‘zbekiston Milliy universiteti
Ijtimoiy fanlar fakulteti “Falsafa” kafedrası
tayanch doktoranti (PhD)
E-mail: roziboyevd831@gmail.com

**XX ASRNING IKKINCHI YARMIDAGI G‘ARB ORIENTALIZMI INQIROZINING
FALSAFIY TAHLILI**

 <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.14679613>

ANNOTATSIYA

Mazkur maqola XX asrning ikkinchi yarmida faoliyat yuritgan Anvar Abdulmalek, Abdullatif Tiboviy va Edvard Said kabi ilk bor sharqshunoslikni tanqidiy qayta baholashni ilgari surgan olimlarning ilmiy tadqiqotiga bag‘ishlangan. Ular olib borgan tadqiqotlar Osiyo va Afrikaga oid tadqiqotlar sohasida bahs-munozara hamda keyinchalik inqirozni keltirib chiqardi. Shu bilan birga, sharqshunoslik fanining mohiyatini qayta anglashga va Sharqning an‘anaviy tasavvurini o‘zgartirishga sabab bo‘ldi. Yangi usullar paydo bo‘la boshladi, Sharqning mustamlaka tarixi va uning ilgari bosqichlari qayta ko‘rib chiqildi, ijtimoiy tafakkurda postkolonial nazariya va mustamlaka diskursi nazariyasi kabi yangi fenomenlar shakllandi. Maqolada XX asr oxiridagi sharqshunoslik sohasida kechgan rezonanslar va transformatsion tendensiyalar nomlari keltirilgan sharqshunos faylasuflar ijodi bilan birga tadqiq qilindi.

Kalit so‘zlar: Orientalizm, Post-modernizm, Anvar Abdulmalek, Abdullatif Tiboviy, Edvard Said, Bernard Luiz, madaniy gegemonlik, tadqiqot metodlari, paradigma, sivilizatsiya, polisentrizm.

Ruziboev Dostonbek Dilmurod ugli

National University of Uzbekistan named after Mirzo Ulugbek
Department of “Philosophy” of the Faculty of Social Sciences
Foundation Doctoral Student (PhD)
E-mail: roziboyevd831@gmail.com

**A PHILOSOPHICAL ANALYSIS OF THE CRISIS OF WESTERN ORIENTALISM
IN THE SECOND HALF OF THE 20TH CENTURY**

ABSTRACT

This article is dedicated to the scientific research of scholars such as Anwar Abdel-Malek, Abdel-Latif Tibawi, and Edward Said, who were active in the second half of the 20th century and were among the first to propose a critical reassessment of Oriental studies. The research they conducted led to controversy and a subsequent crisis in the field of Asian and African studies. At the same time, it prompted a reinterpretation of the essence of Oriental studies and a change in the traditional perception of the East. New methodologies began to emerge, the colonial history of the East and its earlier stages were revisited, and new phenomena such as postcolonial theory and the

theory of colonial discourse took shape in social thought. The article examines the resonances and transformational trends in the field of Oriental studies at the end of the 20th century, alongside the aforementioned Orientalist philosophers.

Key words: Orientalism, Postmodernism, Anvar Abdulmalek, Abdullatif Tibawi, Edward Said, Bernard Luiz, cultural hegemony, research methods, paradigm, civilization, polycentrism.

Рўзибоев Достонбек Дилмурод угли

Национальный университет Узбекистана имени Мирзо Улугбека
Докторант (PhD) кафедры «Философия и логика»
факультета Социальных наук
E-mail: roziboyevd831@gmail.com

ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ КРИЗИСА ЗАПАДНОГО ОРИЕНТАЛИЗМА ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XX ВЕКА

АННОТАЦИЯ

Данная статья посвящена научному исследованию таких ученых, как Анвар Абдулмалек, Абдуллатиф Тибави и Эдвард Саид, которые впервые выдвинули критическую переоценку востоковедения во второй половине XX века. Проведенные ими исследования вызвали дискуссию в области исследований Азии и Африки, а впоследствии привели к кризису. В то же время это послужило причиной переосмысления сущности востоковедения и изменения традиционного представления о Востоке. Начали появляться новые методы, была пересмотрена колониальная история Востока и ее предшествующие этапы, в общественном сознании сформировались новые феномены, такие как постколониальная теория и теория колониального дискурса. В статье исследованы резонансные явления и трансформационные тенденции в сфере востоковедения конца XX века вместе с упомянутыми востоковедами-философами.

Ключевые слова: ориентализм, постмодернизм, Анвар Абдельмалек, Абдул-Латиф Тибави, Эдвард Саид, Бернард Льюис, культурная гегемония, методы исследования, парадигма, цивилизация, полицентризм.

Kirish va mavzuning dolzarbligi. XX asrning ikkinchi yarmiga kelib uzoq vaqt davomida ilmiy yoʻnalish hisoblangan Gʻarb sharqshunosligi jiddiy inqirozga yuz tutdi. Bu inqiroz turli omillar, jumladan, metodologiyani tanqidiy qayta koʻrib chiqish, sobiq mustamlakalarda milliy-ozodlik harakatlarining kuchayishi va post-kolonial tadqiqotlar sohasi kabi yangi intellektual harakatlarning paydo boʻlishi bilan bogʻliq edi. Xususan, 1960-yillarga kelib Gʻarb sharqshunosligida maʼlum bir transformatsion jarayonlar koʻzga tashlana boshladi, bu esa Sharqqa boʻlgan yondoshuvdagi metodologik va paradigmalar munosabatlarning oʻzgarishiga olib keldi. Osiyo va Afrikani qamrab oluvchi Sharqshunoslik akademik sohasida aniq oʻzgarishlar koʻzga tashlana boshladi va shu paytgacha amalga oshirilgan tadqiqotlar jiddiy tanqid qilina boshlandi. Bu tendensiyaning asosli sabablaridan biri sifatida sharqshunoslik sohasida bevosita Sharqdan kelgan sharqshunoslarning faoliyat yurita boshlashi ham sabab boʻldi.

Bu tendensiyalarning barchasi sharqshunoslik sohasida katta boʻlinishlarga olib keldi; xususan ulardan baʼzilar Bernard Luiz boshchiligida anʼanaviy orientalizmni yoqlovchilar va Edvard Said gʻoyalari ergashgan holda mavjud sharqshunoslik paradigmasi va konseptual asosini qayta koʻrib chiqish tarafdori boʻldilar. Bu esa oʻz oʻrnida sharqshunoslik paradigmasining oʻzgarishiga olib keldi: endi madaniy ijtimoiy masalalarning ildiziga yangi paradigmalar asosida yondashuv tendensiyalari shakllandi. Sharq toʻgʻrisidagi amalga oshirilgan tadqiqotlarning konseptual tahlilida siyosiy omillar ham bevosita tahlil qilindi. Bu tahlillarning barchasi Gʻarb sharqshunosligining xarakterli jihati boʻlgan noxolislik va ratsizimni ochib tashlab, pirovardida Gʻarb sharqshunosligining inqirozini kafolatladi.

Metodlar va o'rganilganlik darajasi. Orientalizm nazariyasi va konseptual genezisini birinchilardan bo'lib qayta ko'rib chiqqanlardan biri bu Parijda istiqomat qiluvchi misrlik sotsiolog Anvar Abdul-Malek bo'lib o'zining "Sharqshunoslik inqirozi" (1962) maqolasida qarashlarini bayon qildi [1, 102-140-b]. Keyingi sharqshunos faylasuf Londonda universitetning Arab tarixi bo'yicha mutaxassisi A.L. Tibavi bo'lib "Ingliz tilida so'zlashuvchi sharqshunoslar: ularning arab va islom olamiga yondashuvi tanqidi" (1964) asari bilan bu sohada dastlabki qarashlarni shakllanishiga xizmat qildi. Ushbu mavzu bo'yicha uchinchi va eng muhim asar – "Orientalizm" (1978) asari bo'lib Kolumbiya universitetining ingliz qiyosiy adabiyotshunosligi bo'yicha professori E. Said tomonidan yozildi. Aynan shu uch muhim tadqiqot sharqshunoslikning rivojlanishida yangi bosqichga o'tishida nazariy metodologik asos bo'ldi.

Ushbu olimlarning qarashlarini ko'rib chiqishdan oldin "Orientalizm" terminini aniqlashtirish shart. 1971-yildagi Oksford lug'atiga ko'ra XVIII – XIX asrlarda "orientalizm" quyidagi ma'nolarni ifodalash uchun ishlatilgan; 1) haqiqiy sharqshunoslar Sharq tillari va Sharq adabiyoti, madaniyati bilan ishlaydigan olimlarning kasbiy faoliyatini nazarda tutadi; 2) aniq "Sharq xususiyatlarini yoki motivlarini o'ziga singdirgan sa'natdagi uslub" [2, 73-b]. J.Makenzi o'zining "Orientalizm: tarix, nazariya va san'at" asarida XVIII asr va XIX asrning birinchi choragida Britaniya Hindistonida "orientalizm" atamasi faol qo'llanila boshlaganini, yangi ma'no kasb etganligini ta'kidlagan. Bu davrda u nafaqat Sharq madaniyati va tillarini o'rganish bilan, balki Sharqni boshqarish va idrok etishga muayyan yondashuv bilan ham bog'lana boshladi, bu o'sha davr siyosati, san'ati va adabiyotida o'z aksini topdi [3, 1-b]. "Orientalizm" atamasi mustamlakachilik boshqaruviga nisbatan "konservativ va romantik" yondoshuvga ishora qilish yoki aniqlash uchun ishlatila boshlandi. Bu yondashuv Sharqni ekzotik va o'zgarimas makon sifatida idrok etishni nazarda tutib, mustamlaka hukmronligi va nazorati uchun asos bo'lib xizmat qildi.

Muhokama. XX asrning ikkinchi yarmida boshlangan G'arb sharqshunosligining asosiy yondashuv va tamoyillarini qayta ko'rib chiqish, bu atamaning yangi ma'nolar kasb etishiga olib keldi. Orientalizm quyidagicha ko'rinish oldi:

- Sharqning stereotipik tasvirlarini yaratish uchun foydalanilgan G'arb madaniy va siyosiy hukmronligining vositasi;
- Sharqni ekzotik, qoloq va G'arb nazoratiga muhtoj qilib ko'rsatadigan mafkurani yaratish va tarqatish orqali mustamlakachilik hukmronligini qonuniylashtirish yo'li;
- Sharq bilan aloqa qilish uchun tashkil etilgan korporativ muassasa; Bunday tashkilotlar mustamlakachilik davrida Sharq madaniyati, tillari, dinlari va urf-odatlarini o'rganish hamda Sharqdagi mintaqalarini boshqarish va o'zaro aloqada bo'lish uchun maydon bo'lib xizmat qildi. Bu institutlar sharqshunoslik ilmlarining shakllanishi va tarqalishida muhim rol o'ynadi. Keyinchalik bu bilimlardan G'arb mustamlakachi davlatlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy maqsadlarida foydalanilgan.
- Islomni ko'rish va talqin qilish usuli;
- Sharq va G'arb o'rtasidagi ontologik va epistemologik farqni asoslaydigan fikrlash uslubi;
- Etnik ozchiliklarni va aholining ijtimoiy zaif qatlamlarini zabt etish uchun asos bo'lib xizmat qilgan mustamlakachilik mafkurasi.

Bu atamaga yangi ma'nolarni berish katta o'zgarishlarga olib keldi. Mutlaq haqiqat tushunchalari, etnosentrizm, irqiy mag'rurlik hissi, davlatga so'zsiz xizmat qilish, boshqacha qilib aytganda, ilgari sharqshunoslikning ajralmas qismi bo'lgan va olimni professional sifatida tavsiflagan ba'zi paradigmalarda endi imperiazizm, tarafkashlik va reduksionizm sifatida ko'rila boshlandi. Boshqa tomondan, dunyoqarashning mustamlakachilikka qarshi, irqiy tenglik, baynalmilalchilik kabi unsurlari ilg'or qadriyatlar sifatida qabul qilina boshladi. Bu g'oyalar mustamlakachilik, irqiy va madaniy ierarxiya bilan bog'liq bo'lgan ananaviy yondashuvlarga qarshi edi. Yangi kontekstdagi bunday qarashlar adolat, tenglik va global hamkorlik uchun kurashning timsoliga aylanib, jamoatchilik va akademik diskursning yanada inklyuziv va insonparvarlik qadriyatlari tomon siljishini aks ettiradi.

Bunday o'zgarishlarning bir qancha sabablari bor edi va shuni ta'kidlash kerakki, ularning ba'zilar yuqorida aytib o'tilgan asarlardan ancha oldin paydo bo'lgan. Tarixiy rivojlanish vektori sharqshunoslik sohasidagi bosqichma-bosqich o'zgarishlarga yordam berdi. Osiyo va Afrika mamlakatlarida milliy harakatlarning rivojlanishiga, shuningdek, ularning mustaqillikka erishishiga Misrda milliy harakatning kuchayishi, Eron inqilobi, yosh turklar inqilobi, birinchi jahon urushidan keyin Usmonli imperiyasining qulashi, kamolchilik harakati va boshqa muhim voqealar sabab bo'ldi. Bu voqealar milliy ongda mustaqillikka intilishning shakllanishida muhim rol o'ynadi. Bu esa o'z o'rnida turli mintaqalarda mustamlakachilik va imperializmga qarshi kurashning katalizatoriga aylandi. 1950—1960-yillarda sobiq mustamlakalarning mustaqillikka erishganligi jamoatchilik fikrida, Sharq xalqlari o'ziga xosligining shakllanishiga sezilarli ta'sir ko'rsatdi, bu esa ularga intellektual va ilmiy sohalarda yevrosentrizmga qarshi chiqish imkonini berdi. Bu jarayon natijasida milliy o'zlikni tadqiq qilishni maqsad qilgan maktablar shakllandi, ular nafaqat Sharqning mustamlakachilik tarixini, balki uning avvalgi bosqichlarini ham qayta ko'rib chiqilishiga asos yaradi. Bu davrga kelib Osiyo va Afrika mamlakatlari olimlari ilmiy hamjamiyatning faol ishtirokchilariga aylanib, jahon tarixi va madaniyati haqidagi g'oyalarni o'zgartirib, global munozaralar ishtirokchisiga aylanishdi.

Qolaversa, G'arb ilm-fanida ham o'zgarishlar yuz berdi va bu davrga kelib to'plangan juda ko'p nazariy va faktik materiallar Sharq mamlakatlari taraqqiyotining mustamlakachilik va mustamlakachilikdan keyingi bosqichlarini qayta ko'rib chiqish imkonini berdi. Shu tufayli Sharq va G'arb mamlakatlari o'rtasidagi o'zaro munosabatlar jarayoni yangicha baholandi va yevrosentrizm o'z o'rnini asta-sekin politsentrizmga bo'shatib berdi. “Bu jahon tarixi va taraqqiyotida teng ahamiyat va ta'sir ko'rsatadigan ko'plab madaniy va sivilizatsiya markazlarini tan olishni anglatardi, bu esa global jarayonlarga nisbatan muvozanatli va ko'p qutbli qarashni aks ettiradi” [4, 14-15-b].

Bu tadqiqotchilar sharqshunoslikni ilmiy fan sifatida tanqid qilishlariga qaramay, har biri uni har xil tushungan. A. Abdel-Malik “Sharqshunoslik rivojining haqiqiy motivi... Yevropa imperialistlarining mustamlakachilik davridan boshlanadi”, deb hisoblagan, shuning uchun uning uchun sharqshunoslik “uchinchi dunyo davlatlarini mustamlaka qilish uchun ishlab chiqilgan imperializm quroli”dir” [5, 14–105-b]. Uning tushunchasiga ko'ra, sharqshunoslik Sharqni o'rganish vositasi bo'libgina qolmay, balki mustamlakachilik hukmronlik tizimini yaratish va saqlab qolish, Sharq xalqlari ustidan G'arb hukmronligini oqlash va mustahkamlashga qaratilgan imperialistik amaliyot tizimidir. A. L. Tibaviyning fikricha, bu islom va arab madaniyatini tushunish va izohlash metodi edi [6, 66-b]. E. Said orientalizmni “Sharqda hukmronlik qilish, qayta qurish va hokimiyatni amalga oshirishning G'arb metodi” [7, 9-b] va “gegemon tizimi” deb ta'riflagan [8, 27-b]. Aytish joizki, bu tadqiqotchilar sharqshunoslikni siyosiy motivlar shakllantirgan ilmiy yo'nalish sifatida bilib, ko'plab kamchilik va xatolarni o'zida mujassam etganligi to'g'risida yakdil fikrda edilar. Ammo ularning konseptual yondashuvlar konstruksiyasi turli nazariyalar asosida qurilgan edi.

Ularning har biri orientalizm tanqidiga turli pozitsiyalardan yondashdi va o'ziga xos nazariy asoslarga tayandi. Bu esa, umumiy tanqidiy munosabatga qaramay, ularning orientalizmning tabiati, tarix va fandagi o'rni haqidagi qarashlari bir-biridan keskin farq qilishiga olib keldi. A. Abdel-Malik sharqshunosligining tanqidiy tahlili K. Marksning asarlariga asoslangan, A. L. Tibavi esa o'z ta'limotida ilmiy mustaqillik va adolatning an'anaviy tamoyillariga asoslangan. E. Saidga kelsak, u o'z yondashuvida, boshqalardan farqli o'laroq, turli xil Evropa faylasuflari va ziyolilarining asarlaridan foydalangan, ular orasida A. Gramsci, M. Fuko ham bor edi.

“A. Abdelmalek, A. L. Tibavi va E. Saidning g'oyalarni salbiy qabul qilgan bir qator olimlar ushbu tanqidiy tahlillarning barchasi Evropa falsafasining asarlari va g'oyalarga asoslanganligini, bu esa o'z navbatida G'arb sharqshunosligi tanqidining nomuvofiqligini ko'rsatadi” [8, 27-b] degan argumentni ilgari surishadi. Ularning fikricha, sharqshunoslikni tanqid qilishda G'arb nazariy asoslaridan foydalanish tanqidchilarning xolisligi va izchilligiga putur yetkazadi, chunki ular, aslida, o'zlari fosh qilmoqchi bo'lgan “obyekt” bilan bir xil intellektual an'analarga tayangan holda tanqidiy diskussiyani tashkil qilayotgan edilar. Biroq, bu holatni oqlash va tushuntirish mumkin, masalan, “A. Abdel-Malik mustamlakachilik va imperializmga nisbatan nafratni his qilgan, shuning uchun G'arb tafakkur asoslarini tanqid qilgan marksistik g'oyalar unga munosib nazariy asos bo'lib xizmat qilgan”

[9, 103-b]. A.L.Tibaviy inglizzabon tarixchilarning islom va arab madaniyatiga nisbatan dushmanligidan g'azablangan edi. U ko'plab G'arb tadqiqotchilari Islom va arab dunyosini o'rganishga ustunlik pozitsiyasidan yondashgani, bu esa ushbu madaniyatlarga nisbatan salbiy stereotiplar va noto'g'ri tushunishlarga olib kelgan, deb hisoblab, ularni noxolislik va noto'g'ri talqin qilishda ayblaydi. Tibaviy islom va arab tarixiga nisbatan xolis va hurmat bilan yondashish tarafdori bo'lib, ularning xilma-xilligi va murakkabligini tan olish, shuningdek, ilm-fanda yevropatsentriзм mafkurasida xalos bo'lish zarurligini ta'kidladi [10, 3-b]. E. Said uchun shaxsiy ya'ni vatan va uy, milliy o'ziga xoslikni yo'qotish hissi, adabiy tanqid sohasidagi kasbiy faoliyatiga jiddiy ta'sir ko'rsatib uning Gramshi va postmodernist g'oyalariidan foydalanishiga sabab bo'ldi [11, 509-b].

Shuni ta'kidlash joizki, orientalizmning bu tanqidchilari hozirgi zamon ilm-fanining ahvoriga nisbatan oddiygina norozilik bildirish bilan cheklanib qolmay, balki bu sohada sifat o'zgarishlariga erishishga intilishgan. Ular Sharqdagi mavjud madaniyat shakllarini yanada obyektiv va xolisona o'rganishni talab qilib, ilmiy yondashuv va usullarni o'zgartirishga umid qilishgan edi. Ularning tanqidlari tarafkashlik, yevrotsentriзм va siyosiy qaramlikni yengishga qaratilgan edi. Ushbu tadqiqotchilar madaniyatlar xilma-xilligi va ularning o'ziga xosligini hurmat qiladigan yangi paradigmalarni yaratishga intilib Sharq va G'arb o'rtasida yanada muvozanatli va adolatli muloqotni rivojlantirishga o'z falsafiy nazariy yondashuvlari bilan xizmat qilishdi. A.Abdel-Malikning fikricha, "G'arbda qo'llanilgan Sharqni anglash uchun mavjud bo'lgan umumiy tushuncha va usullarni tekshirish, tanqidiy qayta baholash" zarur edi. A. L. Tibaviy sharqshunoslar "tadqiqot muammosini yaxshiroq tushunishlari"ni ko'rsatishlari kerak, deb ta'kidladi. U materiallar bilan yanada chuqurroq va xolisona ishlash zarurligini ta'kidlab, olimlardan islom va arab madaniyatini o'rganishda tarafkashlik va qoliplardan saqlanishni talab qildi. Tibaviy o'rganilayotgan madaniyatlarni tushunish va hurmat qilishga samimiy intilish orqaligina sharqshunoslikda chinakam ilmiy taraqqiyotga erishish mumkin, deb hisoblardi.

Edvard Said haqiqatan ham olimlarning vazifasi sharqshunoslik merosini shunchaki yengish emas, balki bilimdan naqadar osonlik bilan subyektiv, kamsituvchi maqsadlarda foydalanish mumkinligini doimo eslatib turishdan iborat deb hisoblardi. Said o'zining "Orientalizm" asarida bilim hech qachon betaraf va ob'yektiv bo'lmaydi, deb ta'kidlagan; u har doim kuch bilan bog'liq va manipulyatsiya va boshqarish uchun ishlatilishi mumkin [11, 60-b]. Said ta'kidlaganidek, sharqshunoslik shunchaki ilmiy fan emas, balki stereotiplarni yaratishga va mustamlakachilik ekspansiyasini asoslashga hissa qo'shgan madaniy amaliyotlarning butun bir majmuasidir. U olimlar bu merosdan xabardor bo'lishlari va bilimdan foydalanib, bir madaniyatning boshqa madaniyat ustidan hukmronligini oqlash uchun har qanday urinishlardan ogoh bo'lishlari kerak, deb hisoblardi. Shunday qilib, Said olimlarni tanqidiy fikrlash va axloqiy mas'uliyatga chorlab, fanning vazifasi nafaqat haqiqatni topish, balki bu haqiqatdan noto'g'ri foydalanishning oldini olish ekanligini ta'kidladi. Sharqshunoslik merosi, Saidning fikricha, bilimning siyosiy maqsadlarda osonlikcha buzib tashlanishini eslatib turishi va kelajakda bunday xatolar takrorlanmasligidan ogohlantirish bo'lishi kerak.

Biroq, bu olimlar tomonidan boshlangan tanqidlar munozaradan holi emas edi. Bundan tashqari, E. Saidning "Orientalizm" kitobini nashr etilguniga qadar, bu masaladagi akademik chiqishlar har doim ham bu darajada muvaffaqiyatli bo'lmagan. Aynan shu asar G'arb va Sharq munosabatlarida yangi inqilobni boshlab berdi va Sharqni o'rganish sohasida mavjud yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish uchun kuchli turtki bo'ldi. Saidning "Orientalizm" asari burilish nuqtasi bo'lib, jahon miqyosida bahs-munozaralarni yuzaga keltirib, akademik muhitda muhim o'zgarishlarga sabab bo'lib gumanitar fanlarning keyingi rivojlanish vektoriga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. E.Said ilgari surgan nazariyalar va g'oyalarning keng qamrovda muhokama qilinib e'tiborni tortganligini sabablarini ko'rsatish murakkab. Biroq uning tadqiqot ishini noyob va ahamiyatli qilgan bir qator xususiyatlar mavjud. E.Said g'oyalari nafaqat madaniyatlararo muloqot sohasi, balki boshqa ijtimoiy-gumanitar fanlar tadqiqotchilarining bunday keng doirasi e'tiborini tortganligining sabablarini aniqlash qiyin. Biroq, uning ishini noyob va ahamiyatli qilgan bir qator xususiyatlar mavjud:

1. Fanlararo yondashuv: Said turli xil bilim sohalari - adabiyot, tarix, falsafa va madaniyatshunoslik g'oyalarini birlashtira oldi, bu uning ishini turli fanlardagi tadqiqot natijalari bilan aks ettirishga imkon berdi.
2. Bilim va hokimyat munosabatini tanqid qilish: Said, ayniqsa Sharqqa oid bilimlarning ishlab chiqilishi va shakllanishidagi an'anaviy usullarni shubha ostiga qo'ydi.
3. Post-kolonial nazariyaning ta'siri: Saidning sharqshunosligi postkolonial tadqiqotlar uchun asosiy konsepsiya bo'lib, mustamlakachilik va uning merosini zamonaviy fan va madaniyatda tanqid qilish uchun paradigma va usullarni ishlab chiqdi.
4. Muhimligi va zamonaviyligi: Saidning ishi XX asr oxirida, o'ziga xoslik, globallashuv va madaniy xilma-xillik masalalari tobora muhimroq bo'lgan paytda jamoatchilik va akademik munozaralarda aks-sado berdi.

Said birinchi bo'lib nafaqat mustamlakachilik va imperializmni, balki sharqshunoslarning o'zlarini ham G'arbning reduksionistik va imperialistik yondashuvlari uchun ham tanqid qilgan edi. Edvard Said bu sharqshunoslar toifasiga F. R. de Shatobriand va J. de Nerval kabi yozuvchilarni kiritdi. Ularning asarlari bir qarashda G'arb madaniy an'alarining shakllanishiga hissa qo'shgan olimlar sifatida ko'rilsa ham sharqshunoslikning akademik an'analari bilan aniq aloqasi tahlillarda ko'rinmaydi. Said ularning asarlari ilmiy tadqiqot bo'lmasa ham, Sharqning qolipli obrazlarini yaratish va uni ommalashtirishda katta rol o'ynaganligini ta'kidladi. Bu mualliflar Sharq madaniyatining adabiy obrazlari va talqinlari orqali sharqshunoslik diskursining shakllanishiga xizmat qilishdi. Saidning fikricha, bu G'arbning Sharqqa bo'lgan qarashining ajralmas qismiga aylanib keyingi tadqiqotlar, ilmiy va madaniy yondashuvlarga ta'sir qilib, E.Said nuqtayi nazaridan bunday yozuvchilar Sharq va uning aholisining to'g'ridan-to'g'ri obrazini ham shakllantirdilar. G'arb orientalistlarining asarlarida Yevropa kishisi mantiqiy, insonparvar, ustun, haqiqiy erkak, ijodiy faol sifatida qabul qilinadi, Sharq esa "boshqa" irratsional, zulmkor, passiv va ayol sifat mavjudlik sifatida talqin qilinadi. E.Said nuqtai nazaridan «arab aqli», «Sharq ruhi», «Islom jamiyati» kabi tushunchalarni «yaratgan» sharqshunoslar mavjud edi [11, 465-b]. Ular birgalikda Sharqda ongli yoki ongsiz ravishda hukmronlik qilish, qayta qurish va hokimiyatni qo'llash uchun mo'ljallangan "mustahkam gegemon tizim"ni yaratishga hissa qo'shdilar [11, 37-b]. Said Sharqning ekzotik, sirli va qoloq mintaqa sifatidagi tasvirlari mustamlakachilik ekspansiyasi uchun mafkuraviy asos bo'lib xizmat qilib, G'arb va Sharq o'rtasida assimetrik kuch munosabatlarini yaratadi, deb hisoblaydi. Bu diskurs Yevropa imperialistik siyosatining asl maqsadlarini yashirib, o'z missiyalarini sivilizatsiya sifatida qabul qildirish imkonini berdi.

Bundan tashqari, E.Said o'zidan oldingilaridan farqli o'laroq, "Sharq" va "G'arb" o'rtasidagi ontologik va gnoseologik farqga asoslangan fikrlash uslubini nazarda tutgan o'zining asl nazariyasini – orientalizm kontsepsiyasini shakllantirdi". Said o'z kontsepsiyasida orientalizm shunchaki ilmiy fan emas, balki G'arbning Sharqni idrok etuvchi va tasvirlaydigan butun bir fikr va g'oyalar tizimi ekanligini ta'kidlaydi. Sharq va G'arb o'rtasidagi bu farq nafaqat madaniy va intellektual an'alar uchun asos bo'libgina qolmay, balki G'arbning Sharqdagi siyosiy va iqtisodiy hukmronligini oqlash uchun ham qo'llanildi. Said sharqshunoslikni Sharq haqidagi stereotiplar va soddalashtirilgan g'oyalarni shakllantiruvchi vosita sifatida qaradi, bu esa pirovard natijada assimetrik kuch munosabatlarini saqlab qolishga yordam berdi [11, 9-b].

Natija. E.Said o'z kitobida Yevropa olimlari, shoirlari, faylasuflari, imperator ma'murlari, tarixchilar, siyosatchilar, sayyohlarning sayohatnomalarida namoyon bo'lgan orientalizmga o'nlab misollar keltiradi. U orientalizmni G'arb madaniyati va ongida chuqur ildiz otgan, murakkab va barqaror bilim va g'oyalar tizimidir, deb hisoblagan. Uning fikricha, sharqshunoslik shunchaki noto'g'ri qarashlar yig'indisi emas, balki G'arb va Sharq o'rtasidagi kuch munosabatlarini qayta yaratadigan va mustahkamlovchi tizimli fikrlash shaklidir. Demak, sharqshunoslikni tanqid qilish va dekonstruksiya qilish afsona yoki yolg'on da'volarni inkor etishdan ko'ra chuqurroq tahlil va tushunishni talab qiladi [11, 14-b]. Shunday qilib, orientalizm uning uchun "Yevropa moddiy sivilizatsiyasi va madaniyatining ajralmas qismi" sifatida ingliz, frantsuz va keyinroq Amerika imperializmining quroli bo'ldi [17, 8-b]. Said sharqshunoslik G'arb davlatlarining siyosiy, iqtisodiy va madaniy manfaatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ularning mustamlakachilik ekspansiyasini

oqlash uchun asos bo‘lib xizmat qilgan va bu kuchni asoslovchi va mustahkamlovchi talqinlarni yaratish orqali Sharq ustidan hokimiyatni shakllantirishga yordam berganligini ta’kidlagan.

A. Abdel-Malik, A.L. Tibaviy va E. Said tomonidan shakllantirilgan sharqshunoslik tanqidiga ko‘plab javoblar berildi. A. Abdel-Malikning “Inqirozda sharqshunoslik” maqolasi Sorbonnadagi islomshunos olim K. Kan va Rim universiteti arab tili va adabiyoti professori F. Garbiellilarning tanqidiy munosabatlariga sabab bo‘ldi. A. L. Tibaviyning g‘oyalari Kanadadagi islomshunoslik institutida ishlagan sharqshunos olim D. Litl tomonidan tanqid qilib chiqildi. Bu javoblar yangi tanqidiy yondashuvlarga akademik qarshilikni aks ettirdi va orientalizm atrofidagi munozaralarning murakkabligi va qarama-qarshilik xususiyati bilan xarakterlandi. Shunga qaramay, Said, Abdel-Malik va Tibaviy kabi munaqqidlar sharqshunoslikda an’anaviy yondashuvlarni qayta ko‘rib chiqish zarurligini ta’kidlashda davom etishdi, bu esa ushbu sohani yanada rivojlantirishga xizmat qildi. E. Saidning fikrlariga kelsak, bu yondashuvlar turli fan sohalari olimlarining keng doirasida kuchli reaksiyaga sabab bo‘ldi. Uning tezislarni ishonchli deb topganlar orasida S. Shar “Orientalizm imperializm xizmatida” (“Orientalism in the Service of Imperialism”), R. Inden “Tasavvurdagi Hindiston” (“Imagining India”), E. Uilson “Sharqshunoslik: qorong‘u nuqtai nazar” (“Orientalism: The Dark Vision”), va boshqalarni ko‘rsatish mumkin. Ayni paytda Said, B. Lyuis «Sharqshunoslik masalasi» (The Question of Orientalism), D. Kopf «Tarixga qarshi germenitika» (Hermeneutics versus History), J. Makkenzi «Edvard Said va tarixchilar» (Edward Said and the Historians) kabi qator olimlar tomonidan o‘zlarining keltirilgan asarlarida qattiq tanqidga uchradi.

Bundan tashqari, Said g‘oyalariga umuman xayrixoh bo‘lgan, biroq uning nazariyasining qator jihatlariga tanqidiy munosabatda bo‘lgan tadqiqotchilar ham bor edi. Ular orasida Sodiq Jalol Al-Azm “Orientalizm va teskari oriyentalizm” (“Orientalism and Orientalism in Reverse”), Ayjaz Ahmad “Sharqshunoslik va tarixiylik o‘rtasida” (“Between Orientalism and Historicism”), J. Klifford “Sharqshunoslik haqida” (“On Orientalism”) va F. Xollidey “Sharqshunoslik va uning tanqidchilari” (Orientalism and Its Critics) bor. Bu olimlar Said ijodining muhimligini tan olishgan, lekin uning zaif tomonlarini ham ko‘rsatganlar yoki muqobil talqinlarni taklif qilib o‘z nazariyalarini rivojlantirishdi. Albatta bunday keng ko‘lamdagi muhokamalar Saidning akademik doiraga ko‘rsatgan ta’siri hisoblanadi.

E. Saidning tanqidchilar qarashlaridan eng muhim farqi shundaki, u G‘arb sharqshunosligiga postmodern falsafa prizmasi asosida yondashadi. Bernard Lyuiz o‘zining “Sharqshunoslik masalasi” (1982) maqolasida Edvard Saidni tanqid qiladi. Chunki Lyuiz Said o‘zining “Orientalizm” kitobida tarixiy faktlarni buzib ko‘rsatishi tarixiy kontekstda o‘zgarishlarga olib keladi, deb hisoblaydi. Lyuis Saidni mamlakatlarni, tarixchilarni va ularning asarlarini izchillik va mantiqsiz tanlaganlikda, ularni o‘z nazariyasiga moslashtirganlikda ayblaydi. Lyuis, shuningdek, Said tarixiy faktlarni bilmasligini ko‘rsatishga harakat qiladi, bu esa, uning fikricha, Saidning xulosalarining argumentatsiyasiga putur yetkazadi. Lyuis Saidning yetakchi tanqidchilaridan biri bo‘lib, Said G‘arb Sharq olimlarining ishlarini haddan tashqari umumlashtirib, noto‘g‘ri talqin qiladi, deb hisoblaydi. Lyuisning ta’kidlashicha, Said sharqshunoslikning murakkabligi va xilma-xilligiga e’tibor bermay, uni faqat mustamlakachilikni oqlashga qaratilgan monolit tadqiqot sohasi sifatida ko‘rsatishga harakat qiladi. [13, 46–58-b].

Saidning sharqshunoslik kontseptsiyasida, D. Kopfning fikricha, tarixiy aniqlik, to‘liqlik va noziklik yetishmaydi [14, 11-b]. J. Makkenzi “Eduard Said va tarixchilar” maqolasida 18-asr va 19-asr boshlarida Britaniya madaniyati va ongi uchun asosiy “boshqa” Fransiya bo‘lganligini, keyin esa keyingi bir yarim asrda ushbu ro‘yxatga Rossiya va Germaniya qo‘shilganini ta’kidlaydi. Makkenzi Saidning sharqshunoslikni idrok etishini tanqid qilib, Said “imperiya madaniyatining beqarorligi, turg‘unligi va ko‘rinib turgan g‘ovakligi”ni inobatga olmadi, deb ta’kidladi. Makkenzi fikricha, Said ijodida nafaqat Sharqqa munosabat, balki Yevropaning boshqa davlatlari bilan raqobat natijasida shakllangan ingliz imperializmining murakkab va o‘zgaruvchan tabiati aks ettirilmagan. Shu nuqtai nazardan, Makkenzi Saidning asarini “juda g‘ayritabiiy” deb hisoblaydi va bu o‘rqli Saidni o‘z nazariyasi foydasiga, tarixiy voqelikni soddalashtirib, buzib talqin qilishda ayblaydi [15, 130–134-b].

Edvard Said orientalizmi tanqidchilari Saidning metodologiyasi va keltirgan dalillari bilan bog'liq bir qancha jihatlarga e'tibor qaratishdi. Asosiy tanqidlardan biri Sharqni o'rganishdagi kengroq yo'nalish va qonuniyatlarni aks ettirmaydigan Saidning tanlab olingan va tasodifiy faktlarga tayanishi edi. Tanqidchilarning ta'kidlashicha, Said istisno yoki kamyob holatlar bo'lishi mumkin bo'lgan misollarni ishlatib, ularni butun sharqshunoslik sohasiga xos va xarakterli deb ko'rsatdi. Ularning fikricha, uning yondashuvi haddan tashqari siyosiydosh va bu orientalizimga faqat mustamlakachilik hukmronligini oqlash va saqlab qolishga qaratilgan yagona tadqiqot loyihasi sifatida qarashga olib keladi deb hisoblashadi [11, 312-b].

Biroq yuqoridagi tanqidiy yondashuvlarga Edvard Said javob o'laroq o'zining "Sharqshunoslikka qayta nazar" nomli yozgan maqolasida va "Orientalizm" kitobining keying nashridagi so'z boshida uning maqsadi G'arbga qarshi risola yaratish yoki Islom va arablarni himoya qilish emasligini takidlab, u Sharq-G'arb munosabatlari tarixini yoki Britaniya va Fransiya mustamlakachiligi tarixini qayta ko'rib chiqishni maqsad qilmaganini, aksincha, uning asosiy maqsadi Yevropa mustamlakachilik hokimiyati manfaatlariga xizmat qilish uchun ongli ravishda yoki ongsiz ravishda ishlab chiqilgan nazariyalar va amaliyotlar majmuasi sifatida "orientalizm diskursi"ning mohiyatini tanqidiy ko'rib chiqishdan iborat ekanligini takidlaydi.

Uning tushunchasiga ko'ra, sharqshunoslik faqat Sharq haqidagi ilmiy bilimlar majmuasi emas, balki G'arb hukmronligini mustahkamlagan holda Sharq haqidagi bilimlarni shakllantirgan va nazorat qiluvchi kuch tizimi edi. Said shu tariqa sharqshunoslik (orientalizm) mustamlakachilikni qo'llab-quvvatlash va mustahkamlash uchun foydalanilgan kattaroq kuch va bilim tizimining bir qismi ekanligini ko'rsatishga intildi. Bu uning madaniy va ilmiy g'oyalardan siyosiy va imperialistik manfaatlar uchun qanday foydalanish mumkinligini ochib berish g'oyasiga mos kelar edi.

Shu o'rinda takidlash lozim, Saidni tarixiy aniqlik emas, balki bu g'oyalarning yaratilishi va qayta ishlab chiqarilishining madaniy va intellektual mexanizmlarini tahlil qilish qiziqtiradi [11, 15-b]. Bundan tashqari, Edvard Saidning diskurs nazariyasidan foydalanishi har doim ham Mishel Fuko tomonidan ishlab chiqilgan yondashuvlarga qat'iy mos kelavermaydi. Said orientalizmni tahlil qilish uchun diskurs tushunchasidan foydalangan, lekin bundan o'z maqsadlari va qarashlariga muvofiq foydalangan. Qolaversa, Said "Yevropatsentriзм mafkurasi" Qadimgi Yunonistonda allaqachon mavjud bo'lgan degan g'oyani ilgari surishi Fuko qarashlariga mutlaqo zid ekanligi tanqidlarda takidlanadi. Chunki Fuko kuch va hokimiyat bilan bog'liq bo'lgan zamonaviy shakllangan diskurslarni tahlil qilishga e'tibor qaratgan va o'z nazariyalarini qadimgi tarixiy davrlargacha kengaytirmagan. Fuko diskursni hozirgi davrda vujudga kelgan muayyan ijtimoiy va tarixiy kontekstlar bilan bog'liq bo'lgan o'ziga xos "fenomen" sifatida talqin qiladi.

Umuman xulosa qilib aytganda Saidning diskurs nazariyasiga yondashuvi Fukoning tushunishidan ko'ra ko'proq moslashuvchan va qat'iy emas. Said bu nazariyani qo'llash doirasini, asrlar davomida G'arbning Sharq haqidagi tasavvurlarini shakllantirgan tarixiy va madaniy munosabatlar tahlili qilib belgilab oladi. Bu Ayoq Ahmad kabi boshqa mutafakkirlarning ba'zi tortishuvlari va tanqidlariga sabab bo'ldi, ular Said o'zining sharqshunoslikni tahlil qilishida Fukoning diskurs tushunchasini buzib ko'rsatgan yoki noto'g'ri talqin qilgan deb hisoblaydilar [16, 291-b].

Akademik jurnallarda orientalizimga oid bahslar shunchaki intellektual mavzular bilan cheklanib qolmadi. Balki B.Lyuis kabi tanqidchilar nazarida, E.Saidning sharqshunoslikni tanqidiy tahlil qilishini, ilm-fanga va muammoni tushunishga qo'shgan hissasi sifatida ko'rib bo'lmasligi takidlanib, aksincha, yahudiyshunoslikka va G'arbga, xususan, AQSHga qarshi "hujum" sifatida baholandi. Bernard Luizga ko'ra "u dushmanlik kayfiyati motivlaridan ilhomlangan polemist edi" [17]. Boshqa tomondan, Said B. Lyuisga sharqshunoslik gildiyasining klassik vakili sifatida qarab uni islomofobiya va arablarga qarshi ksenofobiyada ayblaydi [18, 13-b].

E.Saidning "Orientalizm" kitobi nashr etilganidan keyin ham uzoq yillar davomida ilm-fan olamining diqqat markazida bo'lib turdi. 1980-yillar o'rtalarida Esseks universitetida bo'lib o'tgan konferensiyada Said "imperialistik loyiha"da chuqur ishtirok etgan sharqshunoslar Sharqning salbiy qiyofasi yaratilishiga hissa qo'shganligi haqidagi tezisini himoya qilib, tanqidlarga javob berdi. Bu

davrda uning qarashlari arab millatchilari, islom fundamentalistlari va B.Lyuis, A.Ahmad kabi sharqshunoslar tomonidan tanqidga uchradi.

Xulosa. Zamonaviy ijtimoiy soha vakillari orasida orientalizm tanqidchilari tarafdorlari ham, tadqiqotning an'anaviy usullarini qo'llab-quvvatlovchilar ham mavjud. Ammo shuni aytish mumkin, orientalizmda 1960-yillarda boshlangan postmodernizm falsafiy tafakkuri asosida vujudga kelgan inqirozni ma'lum bir ma'noda yengib o'tdi. Biroq, orientalizmdan, ya'ni Sharqni sxematik va reduksionistik tadqiq etish paradigmalaridan "qochish" yo'llarini izlash davom etmoqda. Bu yondashuv asosida G'arb orientalizm maktablarida Sharqqa nisbatan yangi obyektiv fan qadriyatlariga mos paradigmalar shakllana boshladi. A.Abdel-Malik, A.L.Tibaviy va E.Saidlarning g'oyalari tufayli nafaqat sharqshunoslik, balki Osiyo va Afrika mamlakatlari tarixini, madaniyatini, falsafiy me'rosini o'rganish bilan bog'liq boshqa fan yo'nalishlari ham qayta tahlildan o'tkazildi. Dunyo endi faqat G'arb g'oyalari va qadriyatlari sifatida qabul qilinmay balki Sharq ham monolit tadqiqot obyekti va G'arb yaratgan o'zgarimas diskurs bo'lishdan to'xtadi. Bu davrga kelib postmodernizm tafakkuri asosida sobiq mustamlakachi davlatlar va ularning sobiq koloniyalari kolonializm me'rosiga eski paradigmalar tanqidi asosida qarash shakllandi. E.Saidning "Orientalizm" kitobi sharqshunoslikda, xususan, post-kolonial nazariya va mustamlakachilik diskursi nazariyasida yangi tadqiqot tendensiyalarining boshlanishi bo'lib, umuman gumanitar va ijtimoiy fanlarning keyingi rivojiga jiddiy ta'sir ko'rsatdi. Ushbu sohadagi ijobiy o'zgarishlarga va yangi yondashuvlar allaqachon ishlab chiqilganiga qaramasdan, bu usullarning qo'llanilishi yoki ular haqiqatan ham tadqiqot paradigmasini o'zgartira olishi haqida gapirish hali erta. Aynan shu sababli G'arb sharqshunosligini tanqid qiluvchi olimlarning ishlari hamon dolzarbligicha qolmoqda.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. T. Orientalism past and present: An introduction to a postcolonial critique // The Stockholm J. of East Asian Studies. 2003.
2. Macfie A. L. Orientalism: A Reader. New York, 2000.
3. Никитин М. Д. Ориентализм Э. Саида, теория колониального дискурса и взаимодействие Востока и Запада: к выработке нового понимания проблемы // Новая и новейшая история. 2003.
4. Abdel-Malek A. Orientalism in Crisis // Diogenes. 1963.
5. Tibawi A. L. English-Speaking Orientalists: A Critique of Their Approach to Islam and Arab Nationalism. Pt. 1 // Islamic Quarterly. 1964.
6. Саид Э. В. Ориентализм. Западные концепции Востока. СПб., 2006.
7. Macfie A. L. Op. cit. P. 27.
8. Abdel-Malek A. Op. cit. P. 103.
9. Tibawi A. L. Op. cit. P. 3.
10. Саид Э. В. Указ. соч. С. 509.
11. Lewis B. The Question of Orientalism [Review] // New York Review of Books. 1982. Vol. 13, № 29. P. 46–58.
12. Rev. of the book: Said E. W. Orientalism. New York, 1978. P. 11–12.
13. Macfie A. L. Orientalism. London, 2002. P. 11.
14. Williams P. Edward Said: in 4 vol. London, 2001. Vol. 3. P. 130–134.
15. Саид Э. В. Указ. соч. С. 312.
16. Macfie A. L. Orientalism: A Reader. New York, 2000. P. 291.
17. Lewis B. The Question of Orientalism [Review].
18. Macfie A. L. Orientalism. London, 2002. P. 13

МАРКАЗИЙ ОСИЁ РЕНЕССАНСИ ЖУРНАЛИ

ЖИЛД 5, СОН 3

ЖУРНАЛ РЕНЕССАНСА ЦЕНТРАЛЬНОЙ АЗИИ

ТОМ 5, НОМЕР 3

JOURNAL OF CENTRAL ASIAN RENAISSANCE

VOLUME 5, ISSUE 3

Editorial staff of the journals of www.tadqiqot.uz

Tadqiqot LLC the city of Tashkent,

Amir Temur Street pr.1, House 2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Phone: (+998-94) 404-0000

Контакт редакций журналов. www.tadqiqot.uz

ООО Тадқиқот город Ташкент,

улица Амира Темура пр.1, дом-2.

Web: <http://www.tadqiqot.uz/>; Email: info@tadqiqot.uz

Тел: (+998-94) 404-0000